

ANDRZEJ DERDZIUK OFM^{Cap}

FRANCISZKAŃSKA TEOLOGIA MORALNA (ZARYS PROBLEMATYKI)

Św. Franciszek z Asyżu jest wybitnym mężem Bożym, gigantem ducha, który nigdy nie został przewyższony przez żadnego z jego synów. Może także dlatego jego doświadczenie duchowe nie zostało wystarczająco wykorzystane w teologii. W pracach na temat duchowości powtarza się stwierdzenie o różnieniu na etap Franciszkowy i następny etap franciszkański¹. Etap pierwszy jest jednak zdecydowanie bardziej eksponowany. Franciszkanie przez wieki, zwłaszcza w duchowości, powtarzali „św. nasz Ojciec Franciszek tak powiedział” i komentowali jego teksty. Teksty z duchowości franciszkańskiej najczęściej dotyczą prezentacji Franciszkowego doświadczenia życia i mają kształt esejów na temat życia Serafickiego Patriarchy². W odniesieniu do niektórych tekstów z duchowości franciszkańskiej można stwierdzić, że franciszkanie nadal tkwią w komentowaniu Franciszka na wzór średniowiecznych komentarzy *Sentencji* Piotra Lombarda. Jest to chyba związane z faktem wyjątkowości doświadczenia Franciszka oraz szczególnym charyzmatem franciszkanów zmierzającym do zachowywania literalnej wierności Franciszkowi. Na tym tle dokonywały się przecież reformy w zakonie. Jednocześnie trzeba zauważyć, że franciszkanie stali się w Kościele twórczymi prekursorami róż-

Dr hab. ANDRZEJ DERDZIUK OFM^{Cap}, prof. KUL – kierownik Katedry Teologii Moralnej Ogólnej KUL; adres do korespondencji: Krakowskie Przedmieście 42, 20-002 Lublin, e-mail: aderdziu@kul.lublin.pl.

¹ Por. G. I a m m a r o n e. *Duchowość franciszkańska. Istota i podstawowe treści*. Tłum. P. Anzulewicz. Kraków: Wydawnictwo OO. Franciszkanów „Bratni Zew” 1998 s. 41.

² Por. L. I r i a r t e. *Powołanie franciszkańskie. Synteza ideałów św. Franciszka i św. Klary*. Tłum. S. Kafel. Kraków: Kuria Prowincjalna Krakowskiej Prowincji Braci Mniejszych Kapucynów 1999 passim.

nych prądów pobożności czerpiąc z Franciszkowego chrystocentryzmu i maryjności³

Mimo że Franciszek był najprostszym z wielkich założycieli wspólnot zakonnych, to jednak jego własne pisma wywarły największy wpływ na duchowość jego naśladowców. Zachodzi przy tym dziwny paradoks. Biorąc pod uwagę charyzmat franciszkański dostrzega się w nim pewien stopień ogólności polegający na realizowaniu Ewangelii. Reguła i sposób życia braci mniejszych polega na zachowywaniu Ewangelii. Poza wskazaniem na chrystocentryzm, ubóstwo i braterstwo, brak jakiegoś jednego dzieła apostołskiego lub posługi miłosierdzia, które miałyby ściśle charakteryzować zakony franciszkańskie. Być może właśnie ten stopień ogólności jest tym, co odsyła franciszkanów do ich Patriarchy. Skoro bowiem chodzi o sposób życia, a nie tylko o jakieś przedsięwzięcia, to Franciszek jest jeszcze bardziej potrzebny jako prawdziwa *forma minorum*.

Do istotnych rysów teologii franciszkańskiej i zarazem jej oryginalności należy to, że jest ona nade wszystko nauką praktyczną, służącą życiu. Franciszkanin uprawia swoją teologię w celu poszukiwania prawdy, którą by mógł żyć. Skłania to zatem do wybierania zagadnień bardziej bliskich życiu oraz prowadzenia wykładu, który uwzględnia potrzeby duchowe słuchaczy. Można to zauważyć już u św. Antoniego, który w pozostawionych po sobie kazaniach, prezentując wielką erudycję, wykorzystuje ją do ukazywania postaw, które winny być podjęte przez jego słuchaczy. Franciszkanie zatem zajmują się chętniej teologią niż filozofią. Wynika to także z faktu poszukiwania nie tylko wskazania drogi, ale jeszcze bardziej łaski, która pozwalałaby kroczyć tą drogą. Tak więc w teologii franciszkańskiej dochodzi do głosu bardziej rys chrystocentryczny, bo tylko on jest właściwym klimatem do przyjęcia łaski.

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie zarysu nauczania teologii moralnej w zakonach franciszkańskich. Zostaną wyliczeni najważniejsi autorzy w habitach franciszkańskich oraz zarysowane istotne rysy ich teologii. Zatrzymanie się nad tym zagadnieniem jest potrzebne, bowiem jest to temat praktycznie poruszany bardzo rzadko. W opracowaniach encyklopedycznych poświęconych szkole franciszkańskiej oraz w monografiach na temat historii zakonów franciszkańskich zwraca się uwagę przede wszystkim na rozwój nauczania filozofii⁴ W okresie nowożytnym podkreśla się związaną szkołę

³ Por. A. G e m e l l i. *Franciszkanizm*. Tłum. W. J. Surmacz. Warszawa: Prowincjałat OO. Franciszkanów Prowincji Matki Bożej Niepokalanej 1988 passim.

⁴ Por. J. O'M a h o n y. *The Franciscan School of Philosophy*. „The Franciscan Educational Conference” 12:1930 nr 12 s. 7; J. S t r y j e c k i. *Franciszkańska szkoła*. EK t. 5 k. 570.

franciszkańskiej z rozwijaniem szkotyizmu oraz w późniejszym okresie powrotem do nauki św. Bonawentury spowodowanym między innymi wysiłkiem papieża Sykstusa V, który w 1588 r. ogłosił Bonawenturę Doktorem Kościoła. Jednym z pierwszych, który opracował zwarty system teologii oparty na myśli Doktora Serafickiego, był Piotr Trigoso z Calatayud († 1593). Myśl bonawenturiańską rozwijali kapucyni, którzy podejmowali nawet specjalne uchwały na kapitułach generalnych, by uczynić tego Doktora *magister proprius* zakonu⁵. Trzeba jednak przyznać, że franciszkanie trzymali się różnych szkół przyjmując poglądy św. Bonawentury, bł. Dunsza Szkota, św. Tomasza, Rajmunda Lulla. Prowadziło to do prób pogodzenia tych autorów, a w konsekwencji objawiało się eklektyzmem.

I. PRZEDSTAWICIELE TEOLOGII MORALNEJ Z ZAKONÓW FRANCISZKAŃSKICH

Rozważając o teologii moralnej w zakonie franciszkańskim należy pamiętać, że jako samodzielna nauka teologia moralna wyłoniła się dopiero na przełomie XVI i XVII wieku. Nieformalny początek szkole franciszkańskiej dał św. Antoni Padewski († 1231). Jego kazania, oparte na Piśmie św. i napisane w formie rozbudowanych traktatów podejmujących zagadnienia teologicznomoralne, koncentrowały się na nauczaniu o grzechu i cnotach oraz wzywały do nawrócenia i przyjmowania sakramentów. Antoni był szczególnym apostołem sakramentu pokuty⁶. Aleksander z Hales († 1245) ze swoją *Summa sic dicta fratris Alexandri* wprowadził nowe pojęcia teologiczne, rozróżnienie sumienia aktualnego od sumienia habitualnego, czyli synderezy. Mistrz z Hales wyraźnie potwierdził odrębność teologii wiary, czyli dogmatycznej i teologii moralnej.

Św. Bonawentura swoje najistotniejsze intuicje teologiczne wyraził w dziełkach *Breviloquium* oraz *Itinerarium mentis ad Deum*. Teologia ma służyć miłości Boga i prowadzić do Niego. Bonawentura przyjmuje za Lombardem prymat miłości w życiu moralnym. Myśl etyczna Doktora Serafickiego oparta jest na przekonaniu, że człowiek jest obrazem Boga, a kryterium

⁵ Por. Balduinus Distelbrink ab Amsterdam. Sanctus Bonaventura „magister” proprius a superioribus ordinis capuccinis designatus. „Laurentianum” 2:1961 s. 100-101.

⁶ Por. A. D e r d z i u k. *Problematyka moralna w kazaniach św. Antoniego Padwy*. W: *Święty Antoni Padwy. Życie, myśl, dzieło*. T. 1. Red. Z. Kijas, S. C. Napiórkowski. Kraków: Wydawnictwo OO. Franciszkanów „Bratni Zew” 1998 s. 169-193.

oceny życia moralnego jest powrót człowieka do Boga poprzez naśladowanie Chrystusa i korzystanie z łaski odkupienia dokonanego na Krzyżu. Powrót ten dokonuje się na drodze oczyszczenia, oświecenia i zjednoczenia⁷

Bł. Jan Duns Szkot († 1308) poglądy etyczne zawarł w odnośnych partiach komentarzy do *Sentencji* Lombarda. Duns głosił przewagę wiary i miłości nad rozumem. Wola kierując się miłością, która nadaje walor dobra czynom moralnym, ma decydujący wpływ na życie moralne. Teologia ma wymiar praktyczny osiągnięcia miłości Boga. Najwyższą normą moralności jest wola Boga, która nie jest niczym innym zdeterminowana poza zasadą sprzeczności⁸

Franciszkanie są autorami pierwszych sum spowiedniczych, czyli podręczników powstających w wieku trzynastym obejmujących całość ówczesnej teologii moralnej służącej spowiednikom. Do najwybitniejszych franciszkańskich sum spowiedniczych należały: *Summa de jure canonico* zwana *summa Monaldina* autorstwa Monaldo z Dalmacji († 1332) oraz *Summa de casibus* Astesano († 1330). Holzapfel wylicza ponadto *Summa Pacifica* napisaną przez bł. Pacyfika z Ceredano († 1482) oraz *Summa Rosella*, zwaną inaczej *Baptistina*, autorstwa Baptysty z Salis († 1490). Szeroko znana była też suma *Supplementum Summae Pisanae* Mikołaja z Ausmo. Bardzo popularna była *Summa Angelica* ułożona przez bł. Anioła z Chiavasso. Jego praca wywarła tak wielki wpływ na umysłowość swoich czasów, że Luter w zapale niszczenia tego, co symbolizowało katolicyzm, spalił ją publicznie w 1520 r. wraz z księgami prawa kościelnego⁹. Pomimo tego, że tworzenie sum spowiedniczych było zapoczątkowane i rozwijane przez franciszkanów, to jednak prym w tej dziedzinie zdobyli dominikanie.

Okres *Institutiones morales* nie zaznaczył się wielkim wpływem franciszkanów na powstające podręczniki. W tym okresie zdecydowanie dominowali jezuici, co nie znaczy, że franciszkanie nie tworzyli w tym okresie ambitnych dzieł. Sławę moralistów zdobyli między innymi: konwentualny Salvator Bertolucci († 1637) oraz Walter Schopen († 1717), autor *Theologia moralis* w czterech tomach. Warto wspomnieć Raniero Sasserath z Holtzheim († 1771), który opublikował bardzo znane kompendium z teologii moralnej

⁷ Por. Franciscus de Sessevalle. *Histoire générale de l'Ordre de Saint François*. Cz. 1. T. 1. *Revue d'Histoire Franciscaine*. Paris 1935 s. 427-441.

⁸ Por. J. L. Illanes, J. I. Saranya. *Historia teologii*. Tłum. P. Rak. Kraków: Wydawnictwo „M” 1997 s. 116-122.

⁹ Por. H. Holzapfel. *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*. Freiburg im B.: Herder 1909 s. 292.

i był jednym z pierwszych obrońców systemu probabilizmu. Z kolei obserwował Antoni z Kordoby († 1578) jako jeden z pierwszych zwalczał rodzący się probabilizm¹⁰

W czasie powstawania podręczników kazuistycznych spośród reformatów wstawili się Armand Hermann ze Śląska († 1700), autor obszernego dzieła z teologii moralnej *Ad mentem Scoti* oraz Anaklet Reiffenstuel, nauczyciel w prowincji bawarskiej († 1703), wielki kanonista i moralista, którego *Theologia moralis* wraz z jego traktatem z prawa kanonicznego była przyjęta przez Akademię Rzymską jako podręcznik aż do połowy wieku XIX.

Dzieła rekolekta Patryka Sporera († 1714) bardzo chwalił św. Alfons. Współpracownikiem Sporera był Kilian Katzenberger z Bawarii. Beniamin Elbel († 1756) wykładał teologię moralną w Würzburgu i Passawie. Z jego dzieła *Theologia moralis decalogalis et sacramentalis*, ujawniającego probabilizm autora, korzystał św. Alfons Liguori oraz August Lehmkuhl. Patron moralistów obdarzał też pochwałami dzieła Apoloniusza Holzmann, franciszkanina z Niemiec. W gronie wybitnych moralistów mieści się Pius Van der Velden z Brabancji († 1857), którego dzieło ponownie wydał Piatus Loiseaux z Mons, kapucyn znany jako inicjator wydawania czasopisma „Nouvelle Revue Theologique”¹¹

Do autorów przeciwstawiających się jansenizmowi zalicza się W. Sappela († 1783). Gemelli na pierwszym miejscu autorów kontrowersji antyjansenistycznych stawia kapucyna Iwona z Paryża, nazywając go „Newmanem XVII wieku”¹² O. Iwo w swoim dziele *Teologia naturalna* ukazał prawdziwe korzenie chrześcijańskiego humanizmu sprzeciwiającego się pesymizmowi jansenistów. Wielką sławą cieszył się Lucjusz Ferrari († 1763), konsultor Świętego Oficjum, autor znanej *Prompta biliotheca canonica, iuridica, moralis et theologica* encyklopedii kościelnej, będącej źródłem nie do pominięcia informacji historycznej. Za rygorystę był uważany Franciszek Henno z Belgii¹³

Wśród moralistów kapucyńskich wybijają się na pierwsze miejsce Grzegorz z Neapolu († 1601), Franciszek z Corigliano († 1625), Eligiusz z La Basse

¹⁰ Por. K.-H. K l e b e r. *Einführung in die Geschichte der Moraltheologie*. Passau: Passavia Universitätsverlag 1985 s. 69; H o l z a p f e l, jw. s. 559.

¹¹ Por. A. D e r d z i u k. *Aretologia w podręcznikach moralistów kapucyńskich w okresie między Soborem Watykańskim I a Watykańskim II*. Lublin: RW KUL 2001 s. 159-160; H o l z a p f e l, jw. s. 575.

¹² Por. jw. s. 159.

¹³ Por. L. I r i a r t e. *Historia franciszkanizmu*. Tłum. S. Kafel, A. Zębik, K. Kuklińska. Kraków: Kuria Prowincjalna Krakowskiej Prowincji Braci Mniejszych Kapucynów 1998 s. 384.

(† 1602), Jakub z Corella († 1699), którego *Practica del confesonario* miała ponad 30 wydań hiszpańskich i bardzo wiele włoskich, łacińskich i portugalskich; przekład włoski został umieszczony na indeksie ksiąg zakazanych z powodu oskarżenia o laksyzm; większe powodzenie miała jego *Suma de la Teologia moral* w sześciu tomach, uzupełniona przez Józefa z Cintruenigo († 1730). Marcin z Torrecilla († 1709) pisał różne traktaty z teologii moralnej i prawa, a ponadto *Suma des todas las materias morales* oraz *Consultas morales varias*. W wielu prowincjach spotkał się z bardzo dobrym przyjęciem kurs teologii moralnej Pawła z Lyonu († 1732), poprawiony później przez Bonawenturę z Coccaglio († 1778). Na terenie Włoch popularne były *Lectioes theologico-morales* probabliorystów Franciszka z Pieve († 1768), Fidelisa z Pieve († 1799) i Klaudiusza z Pieve († 1805). Bardzo rozpowszechniony, zwłaszcza w Polsce i Niemczech, był podręcznik Józefa Antoniego Hirsingera z Kayserbergu zwanego Caesaromantanusem. W bibliotekach kapucyńskich zachowało się ponad trzydzieści skryptów lektorskich opartych na tym podręczniku.

Doskonały zarys nauki o metodzie teologii moralnej podał franciszkanin Korbinian Luydl († 1778). Autor *Institutiones* był przeciwnikiem kazuistyki i postulował przywrócenie teologii moralnej charakteru ściśle teologicznego. W nurcie józefinizmu tworzył Herkulan Antoni Mikołaj Oberrauch OFMConv († 1808) profesor filozofii i prawa kanonicznego w Innsbrucku. Jest on autorem dzieła *Institutiones iustitiae seu theologia moralis*. Charakterystyczne dla omawianego teologa jest to, iż w wielu miejscach występował przeciwko racjonalizmowi, sceptycyzmowi oraz ideom oświecenia.

Wiek XIX był okresem kasat licznych klasztorów i prowincji. Stąd też nie powstało zbyt wiele podręczników franciszkańskich z teologii moralnej. W tym czasie tworzył historyk teologii moralnej Fulgencjusz Hüllinghof z Niemiec († 1806). Warto też wspomnieć prace kard. Józefa Kalasantego Vives y Tuto, autora licznych podręczników kompilatorskich. Pod względem treści ciekawy jest podręcznik Tymoteusza Pouzier z Poyloubier ujmującego specyfikę franciszkańską w prezentacji cnót. Szeroki rozgłos miała praca Gabriela Flori z Varceno, która doczekała się 11 wydań i miała przeróbki w postaci dzieł Serafina Francia i Maurusa Marchioni. W XX w. najpopularniejszym był podręcznik Heriberta Jone († 1967) kapucyna, którego *Katholische Moraltheologie* miała w sumie 53 wydania, w tym 18 wydań niemieckich, 12 francuskich, 6 niderlandzkich, 5 włoskich oraz opublikowano ją w wersji angielskiej, hiszpańskiej, portugalskiej, arabskiej i polskiej tłuma-

czonej przez jezuitów¹⁴ Dzieło to ze względu na swą precyzję i praktyczność cytowane było w powszechnym użytku oraz wspomniane w bibliografiach znaczniejszych podręczników i w literaturze pięknej. Włoskim naśladownictwem książki Jone był podręcznik Teodora De Luca¹⁵

II. FRANCISZKAŃSKA TEOLOGIA MORALNA W POLSCE

Po wydaniu w XVII w. pracy Marcellina de Pisa († 1656) *Moralis Encyclopedia*, które cieszyło się dużą popularnością w Polsce, autorem franciszkańskim był Bernard z Bononii, którego podręcznik *Manuale confessoriorum Ordinis Capucinatorum auctore* wydano w drukarni uniwersyteckiej w Krakowie w 1752 roku. W studium kapucyńskim posługiwano się pracą Reiffenstuela oraz kapucynów: Tomasza z Charmes († 1765) i Pawła z Lyonu. Dzieło Tomasza z Charmes służyło także studentom Akademii Zamojskiej. W tejże Akademii przez kilka stuleci katedrę teologii moralnej prowadzili franciszkanie konwentualni nauczając w duchu skotystycznym¹⁶

Ze szkoły franciszkańskiej w siedemnastym wieku wylicza się dwóch bernardyńskich zwolenników szkotyizmu Mariana z Kościana († 1651) i Piotra z Poznania († 1655). Marian z Kościana w swoich dziełach wyłożył teologię moralną w duchu szkotystycznym, stając się prekursorem jej ujmowania odrębnie od teologii dogmatycznej. Wyeksponował on zagadnienie cnót. Piotr z Poznania († 1655) kształcił się w Krakowie, Rzymie, Salamance oraz Alcala de Henares. Napisał wiele dzieł, wśród nich między innymi *Decisionum totius theologiae speculativae et moralis libri sex*. Pisał też komentarze do dzieł Szkota. Teologię moralną wykładał razem z dogmatyczną starając się podawać zasady i teoretyczne wyjaśnienia podejmowanych przypadków¹⁷

Wiek XVIII zaznaczył się potęgą myśli franciszkańskiej. Gdy jezuici w tym czasie wydali tylko dwa i raczej słabej jakości podręczniki kazuistyczne, to franciszkanie drukowali poważne i nowoczesne prace, które miały szeroki oddźwięk. W środowisku franciszkanów, którzy też okazali się najbar-

¹⁴ Por. A. G ü n t e r. *Excursus. Storia della teologia morale*. W: T e n z e. *Chiamata e risposta*. T. 1. *Morale generale*. Alba 1974 s. 106.

¹⁵ Por. D e r d z i u k. *Aretologia* s. 107-236.

¹⁶ Por. A. D e r d z i u k. *Grzech w XVIII wieku. Nurty w polskiej teologii moralnej*. Lublin: RW KUL 1996 s. 49.

¹⁷ Por. A. D e r d z i u k. *Polscy teologowie moralisci XVII wieku*. RTK 48:2001 z. 3 s. 16-17.

dziej wszechstronni, ukazało się też najwięcej podręczników. Przedstawiciele trzech gałęzi tego zakonu wykładali teologię na niektórych uczelniach polskich oraz podejmowali szeroką praktykę duszpasterską. Szczególnie kapucyni i konwentualni kładli nacisk na teologię moralną. Wykłady prowadzone były w duchu nowożytnym i łączyły traktaty naukowe z teologii moralnej z praktycznym rozwiązywaniem przypadków sumienia. Pod wpływem konieczności obrony prawd moralnych przed atakiem ideologii oświecenia powstawała teologia polemiczna rozwiązująca kontrowersje. Podręczniki franciszkańskie reprezentują też różne orientacje teologiczne: tomizm i szkotyzm oraz alfonsjanizm.

Bazyli Rychlewicz († 1710) był franciszkaninem konwentualnym i wykladał teologię moralną w Krakowie¹⁸. Pozostawił dzieło *Panoplia seu Armatura septemgemina sacramentalis perfecta*. Dotyczy ono przede wszystkim sprawowania sakramentów w niebezpieczeństwie śmierci. Bardziej znany był podręcznik bernardyna Franciszka Przyłęckiego († 1785), prowincjała na Litwie. Popularność i konkretność jego podręcznika *Compendium theologiae moralis* wydane w Wilnie sprawiła, że stał się on podstawą do opracowania podręcznika Józefa Koronczewskiego, bazylianina wschodniego obrządku. Zwraca w nim uwagę szerokie potraktowanie cnót. Podręcznik ma jednak charakter eklektyczny i dość schematyczny. Bardziej pastoralne podejście prezentuje Gaudenty Pikulski († 1763), z ruskiej prowincji bernardynów, w swojej pracy *Panis quotidianus iuventutis sacrae*. Była ona wznawiana kilka razy i obejmowała zagadnienia z teologii moralnej, liturgiki oraz prawa kanonicznego. O tym dziele Hugo Kołłątaj napisał, że cieszyło się dużym wzięciem u proboszczów i było po *Medulli* H. Busembauma najczęstszym podręcznikiem na plebaniach. Dzieło to obejmuje wiele kazusów szczególnie z zakresu prawa liturgicznego¹⁹.

Spośród reformatów warto wymienić Teodora Borowicza († 1794) i jego podręcznik *Theologia moralis contracta* wydany we Wrocławiu. Zaslugą tego teologa jest bardzo szybkie przyswojenie dokonań św. Alfonsa Liguoriego na gruncie polskim. Podręcznik ma charakter teologiczno-rubrycystycznego wprowadzenia do praktyki szafowania sakramentów, ze szczególnym uwzględnieniem pokuty. Nietypowy charakter ma podręcznik Józefa Dąmbrowskiego z Wielkopolskiej Prowincji Reformatów *Alimonia spiritualis pascens animas*. Jest to raczej rytuał ukazujący sposób przyjmowania sakramentów Eucha-

¹⁸ Por. D e r d z i u k. *Grzech* s. 66-67.

¹⁹ Por. H. W y c z a w s k i. *Pikulski Gaudenty*. SPTK t. 3. Warszawa 1983 s. 359-360.

rystii i Ostatniego Namaszczenia w niebezpieczeństwie śmierci oraz postępowanie z oskarżonymi o magię. Podręcznik ma charakter polemiczny wobec protestantów²⁰

Podręcznik Antoniego Zapartowicza *Nauki chrześcijańsko-katolickie* jest napisany po polsku i mając wyraźne ukierunkowanie duszpasterskie posiada ambicje naukowego przedstawienia doktryny moralnej w oparciu o teksty Pisma św. Służył jako podręcznik dla misjonarzy ludowych wykładających moralność katolicką²¹ Prace moralistów franciszkańskich mieszczą się w konwencji tamtego wieku i obejmują najczęściej zagadnienia z sakramentologii ujętej od strony wyjaśnienia rubryk. Na tle innych prac, powstałych w tamtym czasie, prezentują się ciekawie i są bardziej biblijne oraz praktyczne.

Wiek XIX był okresem najpierw wojen napoleońskich, a następnie kasat zakonów, stąd też nie notuje się jakichś dzieł tworzonych przez franciszkańców. Jednak w seminarium generalnym dla zakonników, utworzonym w ramach reformy józefińskiej, we Lwowie wykładali przeważnie franciszkanie²² W tymże wieku alfonsjańskie dzieła z zakresu teologii ascetycznej i mistycznej przybliżali kapucyni polscy tłumacząc dzieła Patrona moralistów. Miały one zazwyczaj po kilka wydań²³

W wieku dwudziestym spośród autorów franciszkańskich, którzy pozostawili po sobie publikacje, trzeba wymienić o. Mariana Lisowskiego zajmującego się problematyką trzeźwości²⁴ Historykiem podejmującym dzieje teologii moralnej prawosławnej jest bp. Błażej Kruszyłowicz²⁵ Na temat szkoły franciszkańskiej pisał też Henryk Błażkiewicz²⁶ Młodsze pokolenie reprezentowane jest przez Wacława Chomika i Taczana Wójciaka.

²⁰ Por. A. D e r d z i u k. *Szkoła franciszkańska w polskiej teologii moralnej XVIII w.* „Studia Franciszkańskie” 7:1996 s. 263-266.

²¹ Por. D e r d z i u k. *Grzech* s. 77-79.

²² Por. F. G r e n i u k. *Józefinizm w teologii moralnej.* RTK 26:1979 z. 3 s. 36.

²³ Por. A. D e r d z i u k. *Kapucyńskie tłumaczenia dzieł św. Alfonsa Liguori.* „Studia Franciszkańskie” 9:1998 s. 31-48.

²⁴ Por. J. M a n d z i u k. *Lisowski Marian.* SPTK t. 8. Warszawa: ATK 1995 s. 339.

²⁵ Por. *Uwagi o prawosławnym piśmiennictwie teologiczno-moralnym kręgu rosyjskiego w latach 1920-1960.* RTK 11:1964 z. 3 s. 69-84; *Współczesna myśl moralna prawosławia rosyjskiego w aspekcie ekumenicznym.* RTK 16:1969 z. 3 s. 49-63.

²⁶ Por. *Szkoła franciszkańska.* DPTK t. 2 cz. 2 s. 287-367.

III. ISTOTNE RYSY TEOLOGII FRANCISZKAŃSKIEJ

Franciszkańscy autorzy prac teologicznomoralnych w dawnych wiekach byli na ogół kaznodziejami i lektorami, którzy przy okazji oddawali się działalności pisarskiej. Ich twórczość literacka była ograniczana brakiem czasu i możliwości rozwoju ze względu na zajęcie innymi pracami. Pisarze należeli jednak do najbardziej wykształconych grup w zakonie i zajmowali wysokie stanowiska we władzach prowincji lub nawet całego zakonu. Twórczość franciszkanów miała przede wszystkim charakter pastoralny i większość dzieł była na pograniczu teologii ascetycznej i pastoralnej²⁷. Spotyka się też moralne komentarze do ksiąg biblijnych oraz próby podejścia etycznego. Wiek XVIII obfitował w podręczniki do całej teologii.

Franciszkanie nie stworzyli własnej szkoły w teologii i chociaż kapituły generalne kapucynów oficjalnie popierały naukę św. Bonawentury, to jednak w dorobku moralistów dostrzega się różne inspiracje i daje się zauważyć wpływ zarówno św. Tomasza, jak i bł. Dunska Szkota²⁸. W podręcznikach dominuje eklektyzm, który był typowy dla tego rodzaju prac, mających charakter kompendialny i będących przede wszystkim pomocami do wykładów bądź instrukcjami dla spowiedników.

Poradniki dla spowiedników obejmowały wiele praktycznych wskazówek i przesyczone były kazuistyką. Istotny cel podręczników stanowiła też pomoc w przypominaniu materiału z zakresu egzaminów jurysdykcyjnych. Ten typ podręczników miał charakter najbardziej schematyczny i obejmował różnego rodzaju tabele mające ułatwić zapamiętanie treści. Przykładem takiego dzieła jest praca Franciszka Antoniego z Gorizia ułożona w postaci 129 graficznych tablic. Na przełomie XIX i XX wieku podręczniki teologii moralnej, pisane przeważnie przez kanonistów, stawały się komentarzem do kodeksu prawa kanonicznego i miały charakter legalistyczny²⁹.

Niektóre prace miały charakter bardziej ascetyczny niż moralny i stanowiły praktycznie konferencje na tematy moralne. Ten typ opracowań pojawia się nieco później, gdyż w XVI i XVII wieku powstawały raczej całościowe opracowania różnych dziedzin teologii, w których problematyka moralności stanowiła tylko pewien wycinek. Wśród publikacji pisarzy franciszkańskich spotyka się także monografie, które często dotyczyły wymiaru społecznego moral-

²⁷ Por. T. G r a f. *Die Kapuziner*. Freiburg 1957 s. 167-169.

²⁸ Por. O. S c h m u c k i. *Kapuzinern*. LThK t. 5. Freiburg 1996³ k. 1225.

²⁹ Por. A. D e r d z i u k. *Kapucyńskie pomoce dla spowiedników w XIX i XX wieku*. RT 49:2002 z. 3 s. 169-182.

ności. Były to rozważania na temat lichwy oraz troski o ubogich. Najwięcej monografii poświęcano jednak zagadnieniu sakramentu pokuty, co jest zrozumiałe na tle rozwoju teologii moralnej w tym czasie³⁰

Problematyka cnót przewijała się w różnego rodzaju opracowaniach, zawsze zaś była obecna w podręcznikach. Jej obecność w pracach popularnych wynikała z tradycji powołującej się na Regułę św. Franciszka, nakazującego braciom głoszenie prawd o cnotach i wadach, karze i nagrodzie. W podręcznikach teologii moralnej synowie św. Franciszka powoływali się na naukę św. Bonawentury i umieszczali odrębne traktaty aretologiczne. Hamelin zaznacza, że moralisci ze szkoły franciszkańskiej zdecydowanie kładli nacisk na miłość. Centralnym punktem moralności wykładanej w duchu wierności św. Bonawenturze i bł. Dunsowi Szkotowi jest życie dzieci Bożych, braci i dziedziców Chrystusa³¹ Historycy zakonu stwierdzają, że teologowie kapucyńscy byli na ogół probabliorystami, chociaż zdarzają się też zwolennicy probabilizmu. Podobnie było w innych gałęziach zakonu³²

Mówiąc o miejscu teologów franciszkańskich w rozwoju teologii moralnej należy wziąć pod uwagę fakt pewnej izolacji zakonów franciszkańskich, które nie prowadząc własnych uniwersytetów ani szkół dostępnych dla szerokiej rzeszy studentów nie miały możliwości propagowania uprawianej przez braci nauki. Ograniczając się do prowadzenia wykładów w ramach studiów domowych lektorzy nie byli znani poza swoimi środowiskami. Nie korzystali też z innych podręczników, bowiem dążyli do wypracowania własnych. Uderza na przykład wielość wydań podręczników kapucyńskich na przełomie XIX i XX wieku. Świadczy ona o prawie całkowitym zaspokojeniu zapotrzebowania na podręczniki przez własnych autorów zakonu.

Historia teologii moralnej, tworzona pod kątem osiągnięć jezuitów i dominikanów rozwijających szkoły oraz misjonarzy prowadzących seminaria duchowne, nie zajmowała się zbyt peryferyjnym nauczaniem franciszkanów. Przykładem tego może być dzieło Theinera o wyodrębnieniu się teologii moralnej, który synom św. Franciszka poświęca dwie strony druku³³ Sami

³⁰ Por. M. D'A l a t r i. *I Cappuccini. Storia d'una famiglia francescana*. Roma 1994 s. 81.

³¹ Por. A.-M. H a m e l i n. *L'Ecole franciscaine de ses débuts jusqu'à l'occamisme*. Louvain 1961 s. 75.

³² Por. I r i a r t e. *Historia* s. 379; T u r r a d o M e l c h i o r d a P o b l a d u r a. *Historia generalis Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum*. Cz. 2. T 1. Romae: Institutum Historicum OFM Cap 1948 s. 369.

³³ Por. J. T h e i n e r. *Die Entwicklung der Moraltheologie zur eigenständigen Disziplin*. Regensburg: Pustet 1970 s. 339-340.

franciszkanie też nie dbali o to, by zaistnieć na szerszym forum. Jednak pielęgnowanie nauki było czymś ważnym w zakonach Biedaczyny, o czym mogą świadczyć publikowane katalogi teologów³⁴. Obejmują one liczne nazwiska braci parających się teologią moralną. W większości czekają oni jednak na poważne badania i ponowne odkrycie ich wcale nie najmniejszych dokonań.

BIBLIOGRAFIA

- B ł a ż k i e w i c z H.: Szkoła franciszkańska. DPTK t. 2 cz. 2 s. 287-367
- D e r d z i u k A.: Aretologia w podręcznikach moralistów kapucyńskich w okresie między Soborem Watykańskim I a Watykańskim II. Lublin: RW KUL 2001.
- D e r d z i u k A.: Grzech w XVIII wieku. Nurty w polskiej teologii moralnej. Lublin: RW KUL 1996.
- D e r d z i u k A.: Kapucyńskie pomoce dla spowiedników w XIX i XX wieku. RT 49:2002 z. 3 s. 5-19.
- D e r d z i u k A.: Problematyka moralna w kazaniach św. Antoniego z Padwy. W: Święty Antoni z Padwy. Życie, myśl, dzieło. Red. Z. Kijas, S. C. Napiórkowski. T. 1. Kraków: Wydawnictwo OO. Franciszkanów „Bratni Zew” 1998 s. 169-193.
- G e m e l l i A.: Franciszkanizm. Tłum. W. J. Surmacz. Warszawa: Prowincjałat OO. Franciszkanów Prowincji Matki Bożej Niepokalanej 1988.
- H a m e l i n A.-M.: L'École franciscaine de ses débuts jusqu'à l'occamisme. Louvain 1961.
- H o l z a p f e l H.: Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens. Freiburg im B.: Herder 1909.
- I a m m a r o n e G.: Duchowość franciszkańska. Istota i podstawowe treści. Tłum. P. Anzulewicz. Kraków: Wydawnictwo OO. Franciszkanów „Bratni Zew” 1998.
- I l l a n e s J. L., S a r a n y a n a J. I.: Historia teologii. Tłum. P. Rak. Kraków: Wydawnictwo „M” 1997.
- I r i a r t e L.: Historia franciszkanizmu. Tłum. S. Kafel, A. Zębik, K. Kuklińska. Kraków: Kuria Prowincjalna Krakowskiej Prowincji Braci Mniejszych Kapucynów 1998.

³⁴ Por. Dupont A pollinaire de Valence. *Bibliotheca FF. Min. Capuccinorum Prov. Occitaniae et Aquitaniae*. Romae 1894; Giovanni Crisostomo Guglielmini da Cittadella. *Biblioteca dei Frati Minori Cappuccini della Provincia di Venezia (1535-1939)*. Padova 1944; Ioannes Maria Kleina Ratisbona. *Catalogus Scriptorum Ord. Min. Capuccinorum ab an. 1747 ad an. 1852, sive Appendix ad Bibliotheca Scriptorum Capuccinorum a P. Bernardo Bononiensi editam an. 1747* Romae 1852; Toselli Bernardus a Bononia. *Bibliotheca Scriptorum Ordinis Minorum Capuccinorum retexta et extensa a P. Bern. quae prius fuerat a P. Dionysio Genuensi contexta*. Venetiis 1747.

- I r i a r t e L.: Powołanie franciszkańskie. Synteza ideałów św. Franciszka i św. Klary. Tłum. S. Kafel. Kraków: Kuria Prowincjalna Krakowskiej Prowincji Braci Mniejszych Kapucynów 1999.
- K l e b e r K.-H.: Einführung in die Geschichte der Moraltheologie. Passau: Passavia Universitätsverlag 1985.
- S c h m u c k i O.: Kapuzinern. LThK t. 5. Freiburg 1996³ k. 1225.
- S t r y j e c k i J.: Franciszkańska szkoła. EK t. 5 k. 570.
- T h e i n e r J.: Die Entwicklung der Moraltheologie zur eigenständigen Disziplin. Regensburg: Pustet 1970.
- T u r r a d o M e l c h i o r d a P o b l a d u r a. Historia generalis Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum. Cz. 2. T. 1. Romae: Institutum Historicum OFMCap 1948.

THE FRANCISCAN THEOLOGY OF MORALITY

(AN OUTLINE OF THE PROBLEM)

S u m m a r y

The paper reflects on the role of Franciscans in the development of moral theology over the ages. It shows the contribution of Franciscan writers into the development of moral theology in Poland and points to the characteristic traits of the theology they pursued. By laying the foundation for a new religious family, St. Francis of Assisi stamped it with his Christocentric experience through the evangelical life in simplicity and poverty. Franciscan referred to the figure of their founder and wrote various works on theology. They were practical in nature and addressed to the students of religious schools and served as aids in the administration of the sacrament of penance. The handbooks took on various forms in respect of the period in which they were written. Basically, their authors based themselves on the accomplishments of the philosophy of St. Bonaventura and the Bl. Duns Scotus, although there were also advocates of St. Thomas and authors who sought to present a synthesis of the great masters. Franciscans did not create their own theological school, but their handbooks were different than those written by other authors. A specific characteristic of the theology pursued in Franciscan orders was its faithfulness to St. Francis' admonition to lecture about virtues and vices, therefore the treatise on aretology was made part of the handbooks. Generally, Franciscans were probabiliorists, although there happened to be advocates of other systems among them. The most prominent Franciscan moralists are as follows: A. Reiffenstuel, B. Elbel, P. Sporer, Jacob of Corella, J. A. Hirsinger, Thomas of Charnes and K. Luydl and H. Jone.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: teologia moralna, historia teologii, franciszkanie, kapucyni, podręczniki, aretologia.

Key words: moral theology, history of theology, Franciscans, Capuchins, handbooks, aretology.